

GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE TÜRK DÜNYASINDA HIRİSTİYAN TÜRKLER

*Yonca Anzerlioğlu**

Tarihi süreç içerisinde din, bütün toplumlarda olduğu gibi Türk topluluklarının yaşamlarında da önemli bir yere sahip olmuştur. *Gök Tengri* inancının gereği tek bir tanrının varlığına inanan Türk boylarından zaman içerisinde, bugün çoğunluğu Müslüman olmakla birlikte, Maniheizm, Budizm, Musevilik ve Hıristiyanlık inançlarını benimseyenler olmuştur. Bu makalede geçmişten günümüze farklı Türk boylarının Müslümanlık dışında bir inanca yönelişleri, Hıristiyanlık dinini kabulleri ve bugün Türk dünyası içerisindeki konumları incelenmeye çalışılacaktır.

Bugün büyük çoğunluğunu Müslümanların oluşturduğu Türk dünyasında Museviliği benimseyen Karaylar ve Kırımçaklar, Budistliği benimseyen Tuvalar ve Sarı Uygurlar, Hıristiyanlığı benimseyen Gagauz, Çuvaş, Kreşen Tatar, Hakas, Saha, Dolgan ve Tofa-Karagas gibi Türk boylarının da var olduğu çoğu zaman gözden kaçırılmaktadır. Ancak, Müslümanlık dışında inançları benimseyen Türk topluluklarının geçmişte olduğu gibi günümüzde de inanç yönünden bir çeşitlilik sergilediği tarihi bir gerçektir.

Tarihte Türk boylarının Hıristiyanlıkla temasları oldukça eskilere götürülebilmekteyse de, ciddi anlamda bu inanca bağlılıklarının Hıristiyan dünyasının kristolojik tartışmalarının yaşandığı V. yüzyıla dayandığı söylenebilir. Bu dönem içerisinde İstanbul'un dışında mevcut Nesturî kilisesinin misyonerlik faaliyetleri sonucu Nesturî Hıristiyanlığı Orta Asya ve Çin'den başlayarak İlhanlı ve Altın Ordu devletlerinin hüküm sürdüğü geniş bir saha içerisinde çeşitli Türk ve Moğol toplulukları arasında yayılma imkanı bulmuştur.¹ Diğer taraftan, benzer bir faaliyet Bi-

* Dr. Yonca Anzerlioğlu, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi.

¹ Nesturî Hıristiyanlığının Türkler tarafından kabulü ile ilgili olarak bkz.: Ian Gillman-Joachim Kliemkeit, *Christianity in Asia Before 1500*, Curzon, 1999; *Les*

zans Ortodoks Kilisesi tarafından VI.-XIII. yüzyıllar arasında yürütülen misyon faaliyetleri sonucunda Karadeniz'in kuzey kıyıları ile Balkanlara gelerek yerleşen Bulgar, Hazar, Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak Türklerinden Ortodoks Hıristiyanlığı kabul edenler olmuştur.² Yine Karadeniz'in kuzeyinde ve Romanya topraklarında özellikle XIII. yüzyılda Roma Katolik Kilisesi misyonu sonucu Katolikliğin de Kumanlar üzerinde etken olduğu bilinmektedir.³ Açıkça görüldüğü üzere, V. yüzyıldan itibaren belirli bir süreklilik içerisinde Bizans kilisesi, Roma kilisesi ve Nesturî kilisesinin faaliyetleri sonucu bir çok Türk boyu Hıristiyanlığın bu üç mezhebenden birini benimsemiş ve adı geçen bu kiliselerin cemaatleri arasında yer alarak bugün Türk tarihinde pek üzerinde durulmayan, ancak gerek özeldir Türk tarihinin, gerekse genel bir çerçevede bir yandan Hıristiyanlık ve diğer yandan da Bizans tarihinin⁴ üzerinde önemle durulması gereken bir boyutunu oluşturmuşlardır.

Letteres du Patriarche Nestorien Timothee I, etude critique par Raphael Bidavid citta del Vaticano, Biblioteca Apostolica Vaticana, 1956; Rene Grousset, *The Empire of Steppes*, New Jersey, 1970; Fr. Psalhy, "Türkeli'de Hıristiyanlık", *II. Türk Tarih Kongresi Tebliğleri*, 20-25 Eylül 1937; L. Ligeti, *Bilinmeyen İç Asya*, Ankara, 1986; Peter Zieme, "Ein Hochzesegen Uigurischer Christen", *Scholia*, 1918, Wiesbaden; Ç. Cumagulov, "Nestorianskie pamyatniki Kirgizii XII-XIV", *Epigrafika Kirgizii*, Frunze, 1987; D. Chwolson, *Syrisch-Nestorianische Grabenschriften aus Semirjetsche*, St. Petersburg, 1897; Marco Polo, *The Travels*, çev. Ronald Latham, New York, 1958.

² Bizans Ortodoks Kilisesi misyonu ve adı geçen Türk boylarının Ortodoksluğu kabulü ile ilgili olarak bkz. Gyula Moravcsik, "Byzantinische Mission im Kreise der Türkvölker an der Nordküste des Schwarzen Meeres", *Proceedings of the 13th International Congress of Byzantine Studies*, Oxford, 5-10 September 1966; István Vasáry, "Orthodox Christian Qumans and Tatars of Crimea in the 13th centuries", *Central Asian Journal*, no. 3-4, 1988; Peter Golden, "Religion among the Qipchaks of Medieval Eurasia", *Central Asiatic Journal*, no.42, 1988; Edouard de Muralt, *Essai de Chronographie Byzantine pour Servir a'l Examen des Annales du Byzantine Empire et particulierment des Chronographes Slavons de 395-1057*, St. Petersburg; Mehmet Eröz, *Hıristiyanlaşan Türkler*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983; Cami Baykurt, *Osmanlı Ülkesinde Hıristiyan Türkler*, İstanbul, 1932.

³ Kumanların Katolikliği benimsemesi ile ilgili olarak bkz.: Golden, *op.cit.*; Vasáry, *op.cit.*

⁴ Hıristiyanlığı kabul eden Türklerin Bizans tarihindeki yeri için bkz.: Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*, ed. Gyula Moravcsik, Dumbarton Oaks Papers, Washington, 1967; Michael Psellos'un *Khronografyası*, çev. Işın Demirkent, TTK, Ankara, 1992; Georgiu Hionidi, *İstoria tis Verias*, c.II, Thessaloniki, 1970; Muralt, *op.cit.*; George Ostrogorsky, *History of Byzantine State*, Oxford, 1968; Paparrigopoulou, *İstoria tou Ellinikou Ethnos*, 1953.

Diğer taraftan, yukarıda bahsi geçen dönemlerden sonra da Türk topluluklarının Hıristiyanlıkla ilişkileri devam etmiştir ve bu noktada Türklük ve Hıristiyanlık ilişkileri ele alınıp incelenirken, özellikle XVI. yüzyıl sonrası dönemde, Rus İmparatorluğu'nun zamanla hakimiyeti altına aldığı Türk topluluklarına yönelik yürütülmüş olan Rus Ortodoks Kilisesi misyonunun ayrı bir önemi vardır.

XVI.-XX. yüzyıllar arasında hem Avrupa'da hem de Asya'da büyük bir genişleme gösteren Rusya'nın, dünyanın 1/6'sına sahip olurken bu geniş topraklar üzerinde yaşamakta olan farklı dil, din ve milliyetten insanları egemenliği altına aldığı bilinmektedir. Bundan sonra ise Rus devletinin hedefi egemenliği altındaki bu toplulukları sağlam ve etkili bir şekilde kontrol altında tutmak ve aralarında belirli bir homojenlik sağlamak olmuştur. Bu hedef doğrultusunda tam dört yüzyıl boyunca temelde dört büyük ideoloji çerçevesinde hareket eden Rusya için Hıristiyan evangelizmi büyük önem taşıırken, bunu modernleştirme misyonu izlemiş, XIX. yüzyılda milliyetler ön plana çıkarılırken, XX. yüzyılda da Maksizm-Leninizm Rus emperyalizminin ideolojisini oluşturmuştur.⁵ Rus hakimiyetinin kendi açısından kurmaya çalıştığı bu bütünleşme siyasetinde, tüm gayri-Rusların Hıristiyanlaştırılmaları ve kültürel asimilasyonları her dönem önemini korumuştur.

Düzenlenen tüm din, hukuk, iktisat ve eğitim politikaları Moskova'nın yeni tebalarını, yani *inorodetsleri*⁶ önce Hıristiyan yapmak suretiyle daha iyi bir Rus tebasına dönüştürme esasına dayanmıştır. Başlangıçta yumuşak bir yaklaşımla Hıristiyanlık gündeme getirilirken, bundan bir sonuç alınamayınca insanlar zorla Hıristiyanlaştırılmaya başlanmıştır. Ancak, her ne kadar bu insanlar zorla din değiştirmişlerse de bu, çoğunlukla ve uzun süre sadece sözde bir değişim olarak kalmıştır. Zira, gayri-Hıristiyan nüfus için Hıristiyanlığı kabul önemli ekonomik yararlar, sosyal ve kültürel hareketlilik getirmekteydi. Başka bir ifadeyle, Rus hükümeti, tebasına Ortodoksluğu kabul etmeleri karşılığında belirli bir süre için vergiden ve askerlikten muafiyet ayrıcalığı sunmaktaydı. Tebanın elit kitlesi ise çoğu zaman mallarını kaybetme korkusu, düşmanlarına karşı Moskova'nın desteğini kazanmak, ya da bu dinin kendilerine sağlayacağı ekonomik faydalardan dolayı Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. Ancak, tüm bu çabalara rağmen misyonerler sonuçtan memnun olmamışlardır. Çünkü, dönenlerin vaftiz edilmenin ötesinde Hıristiyanlıkla her hangi bir ilgileri olmayıp eski inançlarına devam etmekteydiler. Gönüllü din deği-

⁵ *Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. Robert P. Garaci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001, s.1.

⁶ *inorodets*: "başka kökten olan" anlamına gelmektedir.

şim olayına ise genellikle zayıf, toplumlarından dışlanmış, Rusların arasında zaten yaşamakta olan ve ekonomik açıdan bağımlı insanlar arasında rastlanmıştır.⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi misyonerlerin tüm çabalarına rağmen tebanın Ortodoksluğu kabulü istenilen düzeye ulaşmamış, ancak bu durum hiçbir zaman Rus hükümetini evangelizm hedefinden vazgeçirmemiştir. Bu amaç doğrultusunda gerektiğinde ağır cezalara, yaptırımlara başvurarak yeni tebalarını Hıristiyanlığı kabule zorlamıştır. Bir dönem sonra ise, özellikle XVIII. yüzyıl başlarında, Hıristiyanlaşma sayısının artırılması yerine yeni Ortodoks nüfusun tam anlamıyla Hıristiyanlığın gereklerini yerine getirmeleri ve iyi birer Hıristiyan olmaları için ne gerekiyorsa yapılmaya çalışılmıştır.

Gagauzlar

Bugün Hıristiyan Türkler denildiğinde ilk akla gelen Gagauzlardır. Yukarıda değinildiği gibi, Karadeniz'in kuzeyinden Balkanlara inen Peçenek, Uz ve Kuman-Kıpçak Türklerine yönelik Bizans misyonu sonucu bu Türk boylarına mensup binlerce kişi Hıristiyanlığı kabul etmiş, Bizans hizmetine girerek askerlik yapmış ve yine Bizans arazilerine iskan edilmişlerdir. Bizans hizmetine giren bu Türk boyları haricinde Anadolu Türkmen nüfusundan da Bizans hizmetine giren ve bu çerçevede Hıristiyanlığı kabul eden binlerce Selçuklu Türk'ünün var olduğu bugün Bizans tarihçileri tarafından da kabul edilen tarihi bir gerçektir.⁸ İşte bugün kendilerine Gagauz Türkleri denilen Hıristiyan Türkler bahsi geçen Peçenek, Uz, Kuman-Kıpçak ve Anadolu Türk'ünün karışımı sonucu ortaya çıkmış Hıristiyan bir Türk topluluğu olarak varlığını devam ettirmektedir.

Bu şekilde, Bizans misyonu sonucu Hıristiyan olan Gagauz Türkleri XV. yüzyıldan itibaren Osmanlı hakimiyetindeyken, XIX.-XX. yüzyıllarda Balkanlarda başlayan bağımsızlık hareketleri sırasında Bulgarların baskısına maruz kalmış ve 1750—1846 yılları arasında Tuna ırmağı üzerinden Rusya'ya göç ederek Ruslar tarafından Tuna ve Basarabya bölgelerine yerleştirilmişlerdir. Moldova'da yaşamakta olan Gagauzların bir bölümü de XIX. yüzyılın başında Türk-Rus savaşları sırasında Bulgaristan'dan Moldova'ya gelerek yerleşmişlerdir.⁹ Bundan sonra, 1906 yılında

⁷ *Ibid.*, s. 3; Michael Khodarskovsky, "The Conversion of non-Christians in the Early Modern Russia", in *Of Religion, op.cit.*, s. 116, 125; Azade Aysel Rorlich, *Volga Tatarları*, İstanbul, 2000, s.88.

⁸ Hionidi, *op.cit.*; Paparrigopoulou, *op.cit.*; Muralt, *op.cit.*

⁹ *Moldova Ülke Raporu*, 2002 TİKA, Ankara, s.11; Müstecib Ülküsal, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1966, s.59.

15 gün süren bağımsızlık döneminin ardından Gagauzlar sırasıyla Rus, Romen ve Sovyet hakimiyetine girmişlerdir. Bugün için başta Moldova sınırları içerisinde özerk bir yapıya sahip olan Gagauz Yeri'nde olmak üzere Bulgaristan, Romanya, Yunanistan, Makedonya ve Ukrayna'da yaşamaktadırlar.

Moldova nüfusu içerisinde % 3.5'lik bir orana sahip olan Gagauzlar, kendi topraklarında % 81,4'lük (161.100) bir oranla nüfus üstünlüğüne sahip olmakla birlikte, % 5,2 Bulgar, % 4,6 Rus, % 4,4 Moldovan ve % 3,3 Ukrain nüfusu da barındırmaktadırlar.¹⁰ Gagauz Yeri'nin bugün sahip olduğu hukuki ve siyasi statüsünü kazanmasının temeli 1980'li yılların sonuna rastlamaktadır. Gagauzlar arasında 1988 yılından itibaren ortaya çıkan ve *Halk Hareketi* olarak adlandırılan bağımsızlık hareketi 1990 yılında Özerk Gagauz Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin ilanı ile sonuçlanmış, ancak bu karar Moldova Yüksek Sovyeti tarafından iptal etmiştir. Bunun ardından Gagauz Cumhuriyeti'ni oluşturmak amacıyla seçimler yapılmış ve 31 Ekim tarihinde Komrat'ta yeni bir Gagauz Yüksek Sovyeti kurulmuştur. Moldova'nın bağımsızlığını kazanması sonrasında ise Gagauzlar kendi cumhuriyetlerini ilan etmişlerdir. 1994 yılında Moldova Meclisi, Gagauz Yeri özel hukuki statüsünü yasa olarak onaylamak zorunda kalmıştır.¹¹ Türkiye, Gagauz Yeri ve Moldova ilişkilerinde yaşanan sorunların çözümü konusunda Moldova'nın toprak bütünlüğü esasına dayalı tavır sergilemiş ve iki taraf arasında yaşanan sorunların çözümünde de bu siyaset çerçevesinde etken olmuştur. Ayrıca, Moldova ile yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde Gagauzların sahip olduğu bir takım alt yapı problemlerinin çözümü ve eğitim alanında verilen destek sayesinde bugün Gagauz Yeri ve Türkiye ilişkilerinin aşağıda bahsedilecek olan diğer Hıristiyan Türk topluluklarına nazaran çok daha iyi konumda olduğu söylenebilir. Bunda, Gagauz Yeri ve Türkiye'nin coğrafi yakınlığı kadar Gagauzların diğer Hıristiyan Türk topluluklarından farklı olarak, Rusya'nın etkisi hissedilmeye devam etse de, doğrudan Rusya Federasyonuna bağlı bir birim olmamasının da etkisi olduğu söylenebilir.

Ekonomik açıdan bakıldığında, sahip olduğu verimli topraklarla tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan Gagauz Yeri, gıda ve tarıma dayalı sanayisi ile dikkati çekerken, Türkiye'den özellikle Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı Başkanlığı başta olmak üzere Gagauz Yeri ve Moldova'ya yönelik yatırımların da küçümsenemeyecek oranda olduğunu belirtmek gerekmektedir. Yine Sovyet sonrası dönemde yoğun Ruslaştırma siyaseti

¹⁰ *Ibid.*, s. 26; Ayten Kılıç, "Türkiye ve Gagauzlar", *Avrasya Etüdleri*, sa.13, İlkbahar 1998, s.46-47.

¹¹ *Ibid.*, s.11

ile etkisi görülen dil probleminin çözümü için 1992 yılından itibaren Gagauz öğrencilerin Türkiye’de eğitim görmeye başlamaları yanında 1996 sonrasında da düzenli olarak öğrenci ve akademisyen değişimi programı uygulanmaya başlanmış, Gagauz yerinde Türk kolejleri açılmıştır. Ayrıca, Gagauz Yeri’nde çıkmakta olan bir çok gazete ve dergi ve radyo yayını Türkiye’nin desteği ile gerçekleştirilmektedir. Tüm bu bahsedilen olumlu gelişmeler karşısında bir takım aksaklıkların da yaşandığını belirtmek gerekmektedir ki, ikili ilişkilerde tam anlamıyla başarıya ulaşabilmesi için Türkiye’yi gerçek anlamda temsil yeteneğine sahip olduğuna inanılan bilgi birikimine sahip kişi ve kuruluşların belirlenmesi ile bu tür problemler de kolayca halledilebilecektir.¹²

Kreşen Tatarlar

Yukarıda genel hatlarıyla bahsedilen Rus misyonuna maruz kalan Türk topluluklarından birisi olan Kazan Tatarlarının Hıristiyanlıkla temasları XVI. yüzyıl ortalarına rastlamaktadır. 1552 yılında Kazan’ın ve 1556 yılında Astrahan’ın ele geçirilişini Ruslar sadece askeri bir başarı değil, aynı zamanda Müslüman bir Türk toplumuna karşı dini bir üstünlük olarak da kabul etmişlerdir. İşte bu tarihten sonra başta Çar IV. İvan olmak üzere tüm Rus idareciler *kafirlerin* doğru inançla tanıştırılması işini Rus Ortodoks kilisesi ve misyonerlerinin kutsal görevi olarak adanmışlardır.¹³

Başlangıçta gerçekleştirilen girişimlerden istenilen sonucun alınmaması üzerine zorla Hıristiyanlaştırılmaya başlanan Müslüman Tatarlar iki önemli dalga halinde Hıristiyanlığı kabul etmişlerdir. İlk aşamada Hıristiyan olanlara *starokreşen*, ikinci aşamada Hıristiyan olanlara ise *novokreşen* denilmiştir.* Eski vaftizliler, yani *starokreşenler*, özellikle animist iken, yeni vaftizliler, yani *novokreşenler*, Müslümanlığı bırakarak Hıristiyan olanlardır¹⁴. Ancak, onların vaftiz edilmiş olmaları Hıristiyanlığı tam olarak benimsedikleri anlamına gelmemiştir. Çünkü, sıklıkla isyan edip ayaklananların yanında aralarından bir çoğu tekrar eski inançlarına geri dönmüşlerdir. XVII. yüzyıl boyunca ekonomik ve hukuki baskılar Hıristiyanlaştırma siyasetinin zorlayıcı unsurları olmuşlardır. Diğer taraftan, misyon faaliyetlerinde eğitimin önemi giderek daha fazla artmış ve Hıristiyanlığı yaymanın yeni ve hatta en önemli unsuru olarak görülmeye

¹² 2002 yılı Mayıs ayı içerisinde Gagauz Yeri’nde yapılan gözlem ve mülakatlar.

¹³ Khodarskovsky, *op.cit.*, s.120.

* Kreşeny: Rusça’da “vaftizli” anlamına gelmektedir.

¹⁴ Agnes Kefeli, “The Role of Tatar and Kriashen Women in the Transmission of Islamic Knowledge, 1800-1870”, in *Of Religion*, *op.cit.*, s:255.

başlanmıştır. 1725 yılına kadar yaklaşık 40.000 *inorodets*'in vaftiz edildiği sanılmaktadır. Ancak bu yeni dönmler de sadece ismen Hıristiyan'dır ve bu durum dönemin Kazan metropolitini oldukça rahatsız etmiştir. Zaman içerisinde gayri-Hıristiyan teba için açılan yeni okulların amacı Müslüman toplum üzerinde ciddi etkileri bulunan mollaların karşısına Hıristiyan gayri-Rus rahip ve öğretmenler yetiştirmek olmuştur. Bunun yanında varolan camilerin yıkılması ve yenilerinin inşasının yasaklanmasına varan bir dizi önlemin alınması da ihmal edilmemiştir. II. Yekaterina döneminde yaşanan belirli bir rahatlık evresinin ardından yeniden sıkı bir misyon siyaseti izlenmeye başlanmış ve bu dönemde, XIX. yüzyıl ortalarında, misyon faaliyetlerini kolaylaştırıcı birer unsur olarak görülen gayri-Rus diller ve özellikle de Tatarca üzerinde önemle durulmuş, dini literatürün tercümelerine ağırlık verilmiştir. Ancak alınan tüm önlemler ve uygulamaların ne derece başarılı olduğu ciddi bir soru işaretidir. Çünkü, XVIII. yüzyıldan itibaren Hıristiyan olan Tatarlardan bir çoğu XX. yüzyılın başına kadar İslam'a geri dönmüşlerdir. 1850 yılında ise Kazan İlahiyat Akademisi ve Kazan Üniversitesi Türk-Tatar Dili Profesörü pedagog ve misyoner Nikolay I. İlminskiy sorunun çözümünün, her ne kadar müstakil milliyetler korkusundan dolayı gayri-Rusların, Rusça yanında kendi dillerini kiliselerde ve okullarda kullanmaları rahatsızlık yaratsa ve bu yönde Rus siyaseti açısından bir ikilem olarak görülse de okul, öğretmen ve anadil temelinde çözüme kavuşturulabileceği fikrini ileri sürmüş ve kendi adıyla anılan sistemini kurmuştur.¹⁵ Sonuçta, her ne kadar Tatarlar arasında ciddi boyutta bir başarı elde edilememişse de, zaman içerisinde Rus Ortodoks misyonu binlerce Müslüman Tatarı Hıristiyanlığa kazandırmayı başarabilmiştir.

Çuvaşlar

Orta İdil bölgesinde Tatarlardan sonra Rus misyonuna maruz kalan bir diğer Türk topluluğu da Çuvaşlardır. Köken olarak Bulgar Türklerine dayanan Çuvaşlar, XIII. yüzyıla kadar Hazar Hanlığı, daha sonra ise Moğol ve XV. yüzyılda da Altın Ordu devleti egemenliğine girmiş ve Altın Ordu devletinin yıkılmasının ardından da Kazan Hanlığının idaresi altında yaşamışlardır. 1552 yılında ise Kazan Hanlığı'nın Rus idaresine gir-

¹⁵ Rorlich, *op.cit.*, s.100; Hafeez Malik, "Tataristan's Treaty with Russia: Autonomy or Independence", *Journal of South Asian and Middle Eastern Studies*, Winter, 1994, <http://www.kcn.ru/tat-en/politics>, Eylül 2002, s.5; Tatarlar arasında XIX. yüzyılda Müslümanlık karşıtı Hıristiyan misyonu ile ilgili olarak bkz. S. Saime Gökgöz, *İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmış Doktora Tezi, Ankara, 2003.

mesi Çuvaşlar için de Rus hakimiyetinin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten sonra Rus Ortodoks Kilisesi tıpkı Tatarlarda olduğu gibi Çuvaşlar arasında da Hıristiyanlığı yaymak için ciddi bir misyon yürütmüştür. Bu bağlamda, ağır geçim şartları ve vergiler altında mücadele eden Çuvaş Türklerinin sahip oldukları verimli ziraat sahaları ellerinden alınarak bu topraklara manastırlar yapılmıştır. Bu durum karşısında inşa edilen kiliseleri yıkarak her fırsatta ayaklansalar da, Çuvaşlar için Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma misyonu tüm XIX. yüzyıl boyunca devam etmiştir. Sonuçta, 1875 yılında Simbir'de inşa edilen ilk Çuvaş ortaokulu bir misyoner okulu haline getirilerek Çuvaş çocukları Rus idaresi altında öğretmen ve din adamı olarak yetiştirilmiş ve Rus propagandasının birer parçası olarak kendi köylerine geri gönderilmişlerdir.¹⁶

Ruslaştırma ve Hıristiyanlaştırma siyasetinin tam 400 yıl sürmesi elbette ki belirli bir sonuç vermiş ve Çuvaşların büyük bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmiştir. Ancak burada şunu da belirtmek gerekir ki, Çuvaş Hıristiyanlığı senkretik bir yapı sergilemekte olup, geniş halk kitlesi aynı zamanda eski inançlarını da devam ettirmiş ve bugün de ettirmektedir. Ayrıca, Çuvaşlar arasında Müslümanlığın da belirli bir potansiyele sahip olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

Hakaslar

Rus hakimiyetinin ve onu takiben Rus Ortodoks kilisesi misyonunun ulaştığı tek yer İdil bölgesi değildir. XVII. yüzyılın başından itibaren doğuya yönelen Rus hakimiyeti, 70-80 yılda Sibiry topraklarını tamamen ele geçirmiştir. Rus hakimiyeti ile birlikte bölgede yüzyıllardır varlıklarını korumuş olan bir çok Türk topluluğu da egemenliğini kaybederek Rus yönetimi altına girmiştir. Sagay, Beltir, Kaç, Koybol, Kızıl, Şor dolayısıyla da Sarı-Uygur, Kamaşin, Çulım Türklerinin karışımı olan ve Ruslar tarafından Hakas olarak adlandırılan Abakan ya da Yenisey Türklerinin¹⁷ Rus hakimiyetine girişleri 1727 yılında I. Petro döneminde gerçekleşmiştir. Rus yönetiminin başlaması ile birlikte yerli halk büyük bir baskı ve ağır vergilere maruz kalırken, yer yer bu durum karşısında ayaklanmalar ve mücadeleler olmuştur. Ancak, bu mücadeleler bölge halkını ve adı geçen Türk boylarını Rus misyonuna maruz kalmaktan alıkoyamamıştır. Gayri-Hıristiyanların vaftiz ötesinde Hıristiyanlık öğretisini tam olarak yerine getirmesini gündeme getiren ilk idareci olarak I. Petro, Kutsal Sinod'u, gayri-Rus dilleri öğrenebilecek, İncil'i tercüme edebile-

¹⁶ Yusuf Dönmez, "Çuvaşistan", *Türk Kültürü*, sa.24, Ekim 1964, yıl: 2, s.53-54; "Chuvash", <http://www.nupi.no/cgi-win/Russlands>, Eylül 2002.

¹⁷ Ahmet Caferoğlu, *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988, s.11.

cek, *inorodets* arasında yaşayabilecek ve onlara İncil'i tam manasıyla öğretebilecek misyonerler yetiştirmekle görevlendirmiştir. İşte bu görev doğrultusunda, bazı yerli Sibiryalıların St. Petersburg'a eğitim amacıyla gönderildiği, bazı manastırlarda açılan okullarla yerli çocuklarının Hıristiyanlık öğretisiyle birlikte Rus dilini de öğrendikleri bilinmektedir. Fakat, bu bölgede görev yapan tüm kilise yetkililerinin ortak görüşü oldukça ilginçtir; yerli halklar sadece sözde Hıristiyan olup, eski pagan inançlarına hala bağlıdırlar.¹⁸ Hemen hemen tüm Ortodoks misyonerlerin ortak görüşü olarak karşılaşılan bu durum, Rus misyonunun en başından itibaren bölgedeki yerli halklar üzerinde tam anlamıyla bir başarı sağlayamadığı gerçeğini gözler önüne sererken, diğer taraftan ise, içlerinde Hakasların da dahil olduğu yerli halkın zaman içerisinde eski inançlarıyla birlikte kendisine zorla kabul ettirilen inancı bir arada yaşatmasıyla bir senkretizmin ortaya çıktığı açıkça ortadadır.

Sahalar

Sibirya'daki Türk topluluklarının en büyüğü Saha Türkleridir. Diğer Türk gruplarından erken koştukları bilinen Saha Türkleri günümüzde ağırlık kazanan görüşe göre bugün yaşamakta oldukları Lena ırmağı kıyılarına Baykal gölü civarından göç etmişlerdir. Saha Türklerine Yakut da denildiği ve bu isimlendirmenin Ruslara, Saha Türklerinin komşuları Tunguzlardan geçmiş olduğu bilinmektedir. Tunguzlar, Türklere *Yakut* derken, Buryatlar da Moğolca çokluk eki olan (-t)'yi ekleyerek *Yakut* adını kullanmışlardır. Tarih boyunca yaşadıkları coğrafya itibariyle İslami etkiden uzak olan ve Şamanist geleneklerini devam ettiren Sahaların Rus hakimiyetine girişleri XVII. yy. başlarında olmuştur.¹⁹ Kıymetli kürk hayvanları ve balık avına dayalı bir ekonomileri olan Saha Türkleri, Rus hakimiyetine karşı uzun süre direnmişlerse de, Ruslar 1638 tarihinde Saha Türklerinin sahip oldukları toprakları Rusya'nın bir eyaleti olarak ilan etmişlerdir. Siyasi hakimiyeti takip eden kilise hakimiyetinin bölgedeki faaliyeti ise özellikle 1670'lerden sonraya rastlamaktadır.²⁰ Bu tarihten itibaren yoğun bir Hıristiyanlık propagandasına maruz kalan Sahalar da tıpkı Hakaslar gibi inanç yönünden senkretik bir yapıya sahip olmuşlar.

¹⁸ Sergei Kan, "Russian Orthodox Missionaries at Home and Abroad: The Case of Siberia and Alaskan Indigenous Peoples", in *Of Religion, op.cit.*, s.173-200.

¹⁹ Margaret Bainbridge, *Dünya'da Türkler*, İstanbul, 1995, s.241; Harun Güngör, *Türk Din Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, 1999, s.33.

²⁰ Leysen Şahin, "Sibiry Türk Toplulukları Tarihi", *Genel Türk Tarihi*, c.10, Yeni Türkiye, Ankara, 2002, s.524-525; Caferoğlu, *op.cit.*, s.1-3. Yusuf Dönmez, "Yakutistan", *Türk Kültürü*, sa.21, Temmuz 1964, yıl:2, s.105; "Yakuts", <http://www.nupi.no/cgi-win/russland>, Eylül 2002.

ve eski şamanist inançları ve Hıristiyanlığı bir arada yaşamaya başlamışlardır.

Altay Türkleri

Hıristiyan misyonunun ulaştığı Türk boylarından bahsederken Altayları da ele almak gerekmektedir. Sahip oldukları geleneksel inançları ve şamanizm ile birlikte özellikle Budizm ve Hıristiyanlığın etkisinde kalmış olan Altay Türklerinin, inanç açısından diğer Türk toplumlarından farklı bir yapı sergiledikleri söylenebilir. Altay Türklerinin Hıristiyanlıkla ilk temasları Nasturi Hıristiyanlığının misyonu ile başlamıştır. Daha sonra ise özellikle XVII. yüzyılda Rus misyonerliğinin Sibiry'a'daki misyonu çerçevesinde 1834 yılında Altay dini misyonu kurulmuş ve Altayların bir kısmı Hıristiyanlığı kabul etmiştir.²¹ Ancak, burada dikkat edilmesi gereken nokta, Hıristiyanlık yanında, hatta ondan daha fazla, Budizm'in de Altay Türkleri üzerinde etken olduğudur. Bunun dışında XVI. yüzyılda Batı Sibiry'a Türkleri arasında İslamiyet'in de kabul edilmeye başlanmasıyla 1916 yılında Müslümanların sayısının 8000'e ulaştığı bilinmektedir. Ayrıca, tüm bunların ötesinde, XX. yüzyıl içerisinde geleneksel inançlarını ve Budizm unsurlarını içeren ve *Burhanizm* olarak adlandırılan bir Milli Altay dininin de var olduğunu belirtmek gerekmektedir.²² Sonuçta, Altay Türklerinin bahsi geçen bu üç dinden de açık bir şekilde etkilenmiş oldukları ortadadır.

Rus hakimiyeti altında Hıristiyanlık ve Türklük ilişkisi incelenirken Saha, Hakas ve Altay Türkleri yanında sayıları az da olsa Tofa-Karagas, Dolgan ve Şorlardan da bahsetmek gerekmektedir. Tuva-Buryat sınır bölgesinde yaşamakta olan ve sayıları 620 kişi olan Karagaslar ve Taymir yarımadasının Dolgan Nenet özerk bölgesinde yaşayan 5000 kadar Dolgan da bugün resmen Hıristiyan olmakla birlikte eski şamanist geleneklerini devam ettiren Türk toplumlarındanndır.²³ Benzer şekilde, Altay dağlarının kuzey yamaçlarında yaşamakta olup XVI. yüzyılın sonlarına doğru Rus hakimiyetine girmiş olan Şorlar özellikle XIX. yüzyılda Rus misyonu sonucu Hıristiyanlığı kabul etmişlerse de, bu hiçbir şekilde şamanist inançlarından vazgeçtikleri anlamına gelmemiştir²⁴ ve bugün dahi Şorlar arasında şamanist inançlar yaşamaya devam etmektedir.

²¹ *Ibid.*, s. 284; W. Radloff, *Sibiry'a'dan*, I, çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1956, s.329-337.

²² Y.A. Pustogaçev, "Altaylar ve Altaylılar", *Sibiry'a Araştırmaları*, Simurg, İstanbul, 1997, s.284.

²³ Bainbridge, *op.cit.*, s.241-242; Güngör, *op.cit.*, s.34-35.

²⁴ Şahin, *op.cit.*, s.526.

Geçmişte maruz kaldıkları Rus misyonu sonucu eski inançlarını tamamen bırakmasalar da Ortodoksluğu benimsemiş olan Türkler, tam dört yüzyıl boyunca yaşadıkları gerek Rus Çarlığı, gerekse Sovyet dönemi boyunca Ortodokslukla birlikte yoğun asimilasyon siyasetine maruz kalmışlardır. Ancak, unutulmaması gereken bir gerçek daha vardır ki o da tüm XIX. yüzyıl boyunca milliyetçiliğin bu gruplar tarafından kendilerini ifade etmelerinde ve Rus müdahalesine karşı kullanılmış olmasıdır. Bu bağlamda, çarlık hakimiyeti altındaki tüm milletlerin ortak şikayetleri ve yine onların otokratik Rus imparatorluk sistemine karşı koymaları devletin 1905 ve 1917 yıllarında çöküşüne katkıda bulunmuştur denilebilir.²⁵ Rus çarlığı sonrasında ise onun yerine oluşan Sovyet idaresi hakimiyeti altında birer federal cumhuriyet veya muhtar eyalet ve bölgelere ayrılan milletler açısından bu yeni denilebilecek yönetim gerçekte eskisinden farklı bir içeriğe sahip olmamıştır. Çünkü sonuçta anayasa gereği birliğin parçaları konumundaki federe cumhuriyetler ve muhtar bölgeler aynı haklara sahip görünseler de, gerçekte bütün birlikte tek hakim güç Şûra'da çoğunluğu her zaman elinde bulunduran Sovyet Rusya olmuştur. Eskisinden farklı olmayan bu yapı içerisinde yaşamaya devam eden milletlerden bazıları 1990 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlıklarını ilan ederek Sovyet idaresinden ayrılmışlardır. Bu paralelde, 1991 yılında Türkmenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Azerbaycan birer bağımsız Müslüman Türk devleti olarak ortaya çıkarırken ve Bağımsız Devletler Topluluğunun kurulması karşısında yukarıda genel hatlarıyla bahsedilen Hıristiyan Türk topluluklarının durumu ne olmuştur?

1990 sonrası Rusya Bünyesindeki Hıristiyan Türk Toplulukları

1985 sonrası yaşanan Mikhail Gorbaçov'un *açıklık ve yeniden yapılanma* politikalarıyla Sovyet cumhuriyetleri dışa açılırken, Rusya Federasyonu 12 Haziran 1990 Bağımsızlık deklarasyonu ile Sovyetlerden ayrılmış ve 31 Mart 1992 tarihli Federal Anlaşma ve 1993 anayasası ile altı farklı, fakat eşit haklı 89 federe birimden oluşan bir yapıya dönüşmüştür. Ancak bu dönüşüm ile birlikte Rusya kısa sürede toparlanarak bağımsızlıklarını kazanan ve Rusya için hala hayati öneme sahip olan Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine yönelik siyasetini *yakın sınır ötesi politikası*²⁶ başlığı altında yeniden formüle edip, Avrasya coğrafyasında eski Sovyetler Birliği'nin mirasçısı konumuna geçmiştir.

²⁵ Of Religion, *op.cit.*, s.9.

²⁶ Bekir Demir, "Özerk Cumhuriyetlerdeki Siyasi, Ekonomik ve Etnik Yapının Rusya Federasyonunun İç Milli Güvenliğine Etkileri", <http://www.academical.org/dergi>,

Diğer taraftan ise bir Rus ülkesi görünümüne sahip olsa da biçimsel olarak 16 özerk cumhuriyet ve beş özerk oblast ve çeşitli krayların bulunduğu bir federasyon olan Rusya federasyonundaki 16 özerk cumhuriyet arasında Tatar, Başkurt, Çuvaş, Altay ve Tuva cumhuriyetleri de yer almaktadır²⁷.

Bugün Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bir cumhuriyet statüsü ile, her ne kadar yine Rusya etken olmaya devam etse de, Tataristan gerek siyasi gerekse ekonomik potansiyeli ile Moskova'ya karşı ayakta durmaya çalışan ve bağımsızlık için mücadele eden bir cumhuriyet konumundadır. Genel olarak, federe bir birim ekonomik yönden ne kadar bağımsız bir yapı sergilese ve federasyondan ayrılma ihtimali o kadar yüksekse de, coğrafi konum itibarıyla Rusya Federasyonunun ortasında yer alması Tataristan için bu açıdan bir dezavantaj gibi görünmektedir.²⁸ Diğer taraftan, siyasi, ekonomik, kültürel ve sosyal sahalarda gelişmelerin olması ve ülkenin özellikle sahip olduğu petrole dayalı ekonomisi ile dışa açılımı bir yana, toplum yapısı içerisinde belirli bir huzursuzluğun var olduğunu belirtmek yanlış olmayacaktır. Zira, Müslüman Tatarlarla Kreşen Tatarlar bir arada yaşıyor olsalar da, Müslüman Tatar için Hıristiyan olan bir Tatar doğru inancı terk eden bir Tatar iken, bugün kendi kimlikleriyle yani Kreşen etnik kimliğiyle adlandırılmak istenen Hıristiyan Tatarın varlığı Rusya açısından da değerlendirilebilecek bir durum yaratmaktadır. Bununla paralel olarak, Moskova Etnoloji Enstitüsü Müdürü Valeriy Tişkov, Rusya artık bir demokrasi olduğuna göre vatandaşları da kendi kimliklerini seçmekte özgürdür derken, resmi kayıtlarda Tatar olarak adlandırılan bir çok kişinin kendisini Bulgar, Mişar, Kreşen, Kalmuk veya Nogaybak olarak adlandırmak istediğinin altını çizmektedir.²⁹ Bu şekilde alt kimlik ya da dini inanç yönünden farklılığın fazlasıyla vurgulanmasının kültür, dil ve tarih birliğine sahip Tatar toplumuna zarar vereceği açıkça ortadadır. Diğer taraftan, ülke içindeki demografik duruma bakıldığında da, ülkenin 1992 için 3.700 000'lik nüfusunun, etnik temelde % 48,5'ini Tatarlar oluştururken, % 43,5'ini Rusların, % 3,7 ile Çu-

s.9, 2, Eylül 2002; Yılmaz Bingöl, "Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye'nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler" *Avrasya Etüdleri*, Yaz-Sonbahar 1988.

²⁷ Nadir Devlet, "Rusya Federasyonunda Bağımsızlık Hareketleri: Tatarlar", *Unutkan Tarih*, ed. Semih Vaner, İstanbul, 1997, s.66-90.

²⁸ Demir, *op.cit.*, s.1.; "Rising Tension between Tatarstan and Moscow", <http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/krono.>, Eylül 2002.

²⁹ "Ethnic Identity is a two-edged sword", <http://www.nupino/cgi-win/Russland/krono>, Eylül 2002; Nadir Devlet, *İdil-Ural Ekspedisyonu, Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*, Ankara, 1999, s.71.

vaşların ve % 4.5 ile de diğer toplulukların³⁰ oluşturduğu bir ortamda özellikle Rus nüfusu ile belirli bir heterojenliğin söz konusu olması ayrıca dikkate değer bir durum arz etmektedir.

İdil bölgesi cumhuriyetlerinden olan ve 1990 sonrası dönemde Rusya Federasyonu'na bağlı, kendine ait bir anayasası ve parlamentosu ile özerk bir cumhuriyet statüsüne sahip olan Çuvaşistan'ın 1989 nüfus verilerine göre toplam nüfusu 1.839.228'dir.³¹ Bu nüfus içerisinde Çuvaşlar % 67.8, Ruslar % 26.7 orana sahip iken, geri kalanlar Tatar, Mordvan vs. gibi topluluklardan oluşmaktadır. Tarıma dayalı bir ekonomiye sahip olan ülkede aynı zamanda hayvancılık yapılmaktadır. Doğal kaynaklar açısından pek zengin olmasa da, kimya, makine, elektrik enerjisi, imalat ve gıda sanayi ana sanayii dallarını oluşturmaktadır. Çuvaşlar kendi köklerini Bulgar Türklerine dayandırmaktadır. Bu bağlamda, köklerine atıfla Bulgar ismiyle anılmak ve ülkelere de Bulgaristan denilmesini istemelerine rağmen bu gerçekleşemeyen bir talep olarak kalmıştır.³² Köklerine olan bağlılıklarıyla tezat bir durum yaratacak şekilde ülkede iki dilliliğin varlığı ve hatta Rusça'nın hala etkin bir biçimde konuşuluyor olması Çuvaşlar açısından çözülmesi gereken en önemli problemlerden birisi olarak varlığını sürdürmektedir.

Genel olarak İdil bölgesi ele alınıp değerlendirildiğinde, Rusya Federasyonu'na bağlı Türk özerk cumhuriyetlerinden özellikle Tataristan'ın sahip olduğu sosyo-kültürel ve ekonomik gelişmişlik bu bölgede siyasi sürece yansımış durumdadır³³ ve bu da, her ne kadar coğrafi yapı itibarıyla Rusya Federasyonu'nun ortasında yer almasının verdiği dezavantaja rağmen, cumhuriyetin Rusya'dan bağımsız hareket etme isteği yönünde bir siyasetin varlığına işaretler denilebilir.

Sibirya'da Rusya Federasyonu'na bağlı Türk cumhuriyetlerinden Yakut/Saha Özerk Cumhuriyeti yüzölçümüyle Türk ülkeleri içinde Kazakistan'dan sonra en büyük cumhuriyettir. Ancak, geniş bir coğrafi alanı kaplamasına rağmen, yaşamaya fazla elverişli olmadığından çok az bir nüfusa sahiptir. Tüm Yakutların %95,5'i kendi cumhuriyetlerinde yaşıyor olsa da, cumhuriyet içinde Ruslar %50.29'luk bir orana sahipken Yakutlar sadece %33.38 oranında bir nüfusa sahiptirler. Ayrıca % 7.04 Ukrain, % 1.59 oranında da Tatar ve diğer topluluk üyeleri yaşamaktadır.³⁴

³⁰ <http://www.sgeocities.com/Athens/9724/Tatar>, Eylül 2002

³¹ http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/etnisk_b.exe?Chuvashian, Eylül 2002.

³² *Ibid.*

³³ Demir, *op.cit.*

³⁴ Devlet, *op.cit.* s.41-42

Ülkenin % 20'sinden fazlası kuzey kutbunda yer alırken, 2/3'ü dağlarla kaplı olup, sadece % 1 oranında tarıma elverişli alan bulunmasına rağmen, cumhuriyet ekonomik açıdan, Tataristan örneğinde olduğu gibi, diğer cumhuriyetlere nazaran çok daha iyi bir yapıya sahiptir ve bu yapı temelde zengin maden yataklarına dayanmaktadır. Cumhuriyet topraklarındaki Vilcuc ve Olenek'te elmas madenleri mevcut olup, XVIII. yüzyıldan beri de Alda, İndigirka ve Koluma ırmaklarının yataklarından da altın elde edilmektedir. Ayrıca, kurşun, çinko, volfram kaynağı olan cumhuriyette bunların dışında 2.500 milyon ton zengin kömür rezervi olduğu tahmin edilmektedir.³⁵ Doğal kaynaklar yönünden zengin bir yapıya sahip olan cumhuriyetin Rusya tarafından önemli bir kaynak olarak algılandığı ve bağımsızlık konusunda bu özelliğinin önemle değerlendirildiğini burada vurgulamak gerekmektedir.

Sibirya Türk Cumhuriyetlerinden olan Hakas Özerk Cumhuriyeti'ne adını veren Hakaslar, 1890'larda inşa edilen Trans-Sibirya demiryolu hattının inşasından itibaren artan etnik Rus nüfus karşısında kendi topraklarında küçük bir azınlık konumuna düşmüşlerdir. 1989 nüfus sayımına göre toplam 81.428 olan cumhuriyet nüfusunun % 79.39'unu Ruslar, % 11,09'unu Hakaslar, % 2,33'ünü Ukrain, % 2,21'ini diğer Türk grupları ve % 9,98'ini ise Almanlar oluşturmaktadır. Bu bağlamda, azınlık konumuna düşen Hakaslar aynı zamanda önemli miktarda federal bütçenin finansal yardımına ihtiyaç duymaktadır.³⁶ Bu da ister istemez cumhuriyeti Rusya Federasyonu'na bağlayan önemli bir etken olarak dikkati çekmektedir. Sovyetlerin dağılması sonrasında ise 1991 yılında ilan edilen bağımsızlığın ardından 1992 Federasyon Antlaşması ile cumhuriyet statüsünü alan Hakasya'da Hakas kültürünü geliştirmeye yönelik bir takım girişimler gerçekleşmiş ve bağımsızlık yönünde talepler ve hatta özel Hakas askeri birlikleri kurulması yönünde girişimler olduysa da, bunlar Ruslar tarafından kesin bir biçimde kabul görmemiştir.³⁷ Genel olarak, klan ve aile bağları kuvvetli olan Hakaslarda Ruslarla evlilik oranının oldukça yüksek olduğu ve yüzyıllar boyu süren asimilasyon sonucu dil açısından ciddi bir problem yaşandığı bilinmektedir.³⁸ Fakat, 1998 yılı ortalarında Hakas Türkçesi'nin cumhuriyette zorunlu hale getirilmesi ve tüm okullarda Hakas tarihi ile birlikte okutulması³⁹ yönünde kararlar alınması önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir.

³⁵ *Ibid.*, s.41-42.

³⁶ Demir, *op.cit.* ,s.10

³⁷ <http://www.nupi.no/cgi-win/russland>, Eylül 2002.

³⁸ *Ibid.*, s.43; <http://www.nupi.no/cgi-win/russland>, Eylül 2002.

³⁹ *Ibid.*

Sovyet döneminde bölgede yaşanan endüstrileşme ile artan Rus nüfusu karşısında sayıları giderek azalan Altay Türkleri önceleri Gorno-Altay Oblastı statüsündeyken, 1991'de cumhuriyet statüsü kazanmış ve adı Altay Cumhuriyeti olarak değiştirilmiştir. Bugün cumhuriyetin nüfusunun 1/3'ünü teşkil eden Altay Türleri çoğunlukta olan diğer gruplar karşısında azınlık konumunda bulunmaktadır. Ekonomik açıdan ise büyük oranda federasyonun finansal desteğine ihtiyaç duymaktadırlar.⁴⁰

2002 yılı Ağustos ayı içerisinde Rusya Federasyonu Başkanı Putin'in Uzakdoğu ve Sibiryaya gerçekleştirmiş olduğu gezi sırasında yapmış olduğu açıklamalar bu bölgede yaşamakta olan bütün Türklerin geleceğini ilgilendirmesi açısından oldukça önemli görünmektedir. Vladivostok'ta yapmış olduğu açıklamada Uzakdoğu'nun geliştirilmesinin stratejik amacının bölgenin başta Rusya olmak üzere global ekonomiyle daha iyi entegre olmasına dayandığını belirtirken, bölgedeki başta demiryolu olmak üzere ulaşım ve iletişimin sağlanmasının, endüstriyel ve tarımsal üretimin artırılmasının önem arz ettiğini vurgulamıştır. Ayrıca, Kuzey Kore lideri Kim Jong İl ile de görüşen Putin, bölgede Çin etkenini de göz önüne alarak, Kuzey ve Güney Kore arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf edildiğine dikkat çekerken, trans-Sibiryaya ve trans-Kore demiryollarının birleştirilmesi projesinin önemini vurgulamıştır.⁴¹ Son dönemde Asya Pasifik bölgesinden Avrupa'ya uzanan transit hat ile yakından ilgilendiği açıkça ortada olan Rusya için bu bölge gün geçtikçe artan oranda önemini korumaya devam etmektedir.

Genel olarak, bugün için bünyesinde 100'den fazla etnik grubu barındıran Rusya Federasyonu'nda son on-on beş yıl içerisinde milletlerin kendi kaderlerini tayini hakkı ve bunu yansıtan devlet şeklini seçme hakkı gibi görüşler öne plana çıkmış, milliyetler arası ilişkilerde de milliyet fikrine yapılan vurgu artmıştır. Yine bugün için özellikle 1994 ortalarına kadar Moskova ile cumhuriyetler arasında parçalanmayı gündeme getirebilecek bağımsızlık ve egemenlik ilanlarından doğan anlaşmazlıklar, federe birimler arası anlaşmazlıklar, federe birimler arasındaki toprak ve sınır anlaşmazlıkları, topluluk ve cemaatler arası anlaşmazlıklar, örneğin Tataristan ile Başkurdistan arasında yaşanan anlaşmazlıklar gibi, etnik kimlikler arası anlaşmazlıklar gibi sorunların yaşanması ileride federasyonun konfederasyona dönüşebileceği iddialarını gündeme getirmektedir. Fakat, federasyon bünyesinde yer alan etnik temelli bazı özerk cumhuriyetlerdeki Rus nüfusun ağırlıklı olduğu demografik durum ve bunun ya-

⁴⁰ Pustogaçev, *op.cit.*, s.285; Demir, *op.cit.*, s.10.

⁴¹ "President Putin on tour to Russia's Far East and Siberia", <http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/krono.exe>, Ağustos.2002.

nında, kendi ekonomik menfaat sahasında bulunduğunu kabul ettiği milli azınlıklara bağımsızlık vermeyi kesinlikle düşünmemiş olan Rusya'nın varlığı ile bu bağlamda onun finansal desteğine ihtiyaç duyan cumhuriyetlerin varlığı bu tür bir dağılımın gerçekleşip gerçekleşmeyeceği yönünde soru işaretleri yaratmaktadır.⁴²

Diğer taraftan, Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında Türkiye ile bağımsız Müslüman Türk Cumhuriyetleri ve Hıristiyan Gagauzlar arasında kısa sürede kurulan temaslara nazaran benzer bir temasın Rusya Federasyonu bünyesinde kalan özerk Türk Cumhuriyetleriyle kurulamadığını belirtmek yanlış olmayacaktır. Bunda Moskova'nın etken olması gerçeği bir yana, bu durum özerk cumhuriyetlerle hiçbir temasın olmadığı anlamına da gelmemektedir. Geçen zaman içerisinde bu cumhuriyetlerle de belirli bir temas sağlanmış olup, bazı vakıfların özellikle eğitim alanındaki girişimlerini Türkiye'de YÖK'ün bahsi geçen Türk Cumhuriyetlerindeki gençlere Türkiye'de eğitim imkanı sunması takip etmiştir.

Bunun dışında Türkiye'de düzenlenen çeşitli bilimsel faaliyetlere adı geçen cumhuriyetlerden bilim adamlarının katılmaları ile kültürel boyutta belirli bir temasın kurulmasının ötesinde ciddi anlamda bir ilişki ağının var olmadığı, hatta Türkiye'de bilimsel anlamda özellikle Türk dili alanında yapılan çalışmalar hariç bu özerk cumhuriyetler hakkında ciddi detaylı araştırmaların bulunmadığı ve toplum tarafından da yeterince tanınmadıkları bilinen bir gerçektir. Bu özerk cumhuriyetlerin hala Rusya Federasyonu bünyesinde yer alıyor olmalarının Türkiye ile bu cumhuriyetler arasındaki ilişki açısından önemli etkisi bulursa da, çoğunluğun Müslümanlar tarafından temsil edildiği mevcut Türk dünyası içerisinde Hıristiyan Türklerin de var olduğu ve geçmişte yaşamış Türk toplulukları arasındaki inanç çeşitliliğinin bugün de devam ettiği gerçeğinden hareketle Türkiye, gerek ikili ilişkilerini gerekse tüm Hıristiyan Türk topluluklarının birbirleriyle kurmaları gereken ilişkilerinde daha aktif bir rol üstlenebilmelidir. Bu paralelde, Rusya Federasyonu ile karşılıklı ilişkiler de dikkate alınarak ciddi uzun vadeli politikaların belirlenmesi gerekmektedir.

Varlıkları bir şekilde bilinen Hıristiyan Türk topluluklarından bahsettikten sonra bugüne kadar haklarında pek fazla bir şey bilinmeyen ancak, kanaatimizce Hıristiyan Türkler açısından önem arz eden iki topluluk hakkında da bir kaç noktaya temas etmek gerekmektedir. 1923 yılına kadar Türkiye topraklarında Müslüman Türklerle bir arada yaşamış, ancak bahsedilen yıl içerisinde Türkiye ile Yunanistan arasında gerçekleşti-

⁴² Demir, *op.cit.*, s.3-4.

rilen nüfus mübadelesiyle Yunanistan'a gönderilmiş olan Karamanlı Ortodoksların bugüne kadar Ortodoks Türkler mi yoksa Türkleşmiş Rumlar mı olduğu üzerinde çok tartışılmıştır. Ancak, bugün eldeki tarihi kaynaklar, ki bu konuda Bizans kaynakları oldukça önemli bir yere sahiptir, Anadolu'nun özellikle orta kesiminde, bir zamanlar Karamanoğulları beyliğinin hüküm sürdüğü topraklarda yaşamış ve sadece Türkçe konuşup Türkçe ibadet etmiş olan, Müslüman Türk komşusundan sadece inanç açısından farklılık gösteren Ortodoks Karamanlıların Türk olduklarını açık bir biçimde gözler önüne sermektedir. Ancak ne yazık ki, bu Hıristiyan Türk topluluğu, etnik kimliğin değil de dini inancın esas alındığı bir mübadele antlaşması ile bugün dahi tam anlamıyla uyum sağlamadıkları Yunanistan'a gönderilmişlerdir. Bugün ise kendileri ile yapılan mülakatlarda Türklük bilincinden uzak oldukları tespit edilen Karamanlılar için Türk olmak Müslüman olmakla eş anlamlıdır. Diğer taraftan ise, *Neden Yunanlılara değil de Türklere benzedikleri, neden Yunanlıların onlara Türk tohumu dedikleri ve eğer Türklerse neden Yunanistan'a gönderildikleri*⁴³ zihinlerini meşgul eden ciddi sorular olarak varlığını korumaktadır.

Bugün Yunanistan topraklarında hala Türkiye'deymiş gibi Türkçe konuşmaktan vazgeçmeyen Karamanlılar kadar ilgi çeken bir topluluk da bugünkü Ukrayna topraklarında yaşayan ve kendilerine *Urumlar* denilen topluluktur. Kendi tarihlerini ancak XVIII. yüzyılda II. Yekaterina döneminde Kırım'dan çıkarılmalarına kadar götürebilen bu topluluk kim oldukları sorusuna cevap aramaktadırlar. Bunlar Hıristiyandır ama Türkçe isim ve soy isimlere sahipler. *Bizces* dedikleri Türkçe'yi ana dilleri olarak niteleyerek genç kuşaklara aktarmaya çalışan bu topluluğun önde gelen aydınlarından Valeri Kior'a göre tarihi veriler Urumların, Oğuz ve Kıpçak Türklerinin karışımı olduğunu göstermektedir.⁴⁴

Türk dünyası içinde var oldukları bilinenler haricinde izleri kaybedilmiş Hıristiyan Türk topluluklarının da varolabileceği ihtimali dahilinde yapılması gereken bu topluluklara yönelik tarih, dil ve sosyoloji alanlarında bilimsel çalışmaların gerçekleştirilmesi ve adı geçen topluluklarla,

⁴³ Sultan Çitoğlu ve Anika Sarımihailidou ile 2.10.2000 tarihinde Yunanistan'ın Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat; Andreas Sarımihailidis ile 3.10.2000 tarihinde Yunanistan'ın Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat; Eleni Haciliadou ile 7.10..2000 tarihinde Yunanistan'ın Karditsa-Kapadokiko köyünde yapılan mülakat.

⁴⁴ Valeri Kior ile 10. 05.2002 tarihinde Staro Kırım-Mariopol, Ukrayna'da yapılan mülakat; Urumların tarihi ve sosyo-kültürel yapılarına yönelik Mayıs ayı içerisinde Ukrayna'da tarafımızca gerçekleştirilen saha çalışmasının sonuçları değerlendirilerek bu yıl içerisinde yayımlanacaktır.

yaşadıkları ülkeler ile Türkiye arasındaki karşılıklı ilişkiler göz önünde bulundurularak, karşılıklı kültürel temaslar kurulmasıdır.

Buraya kadar verilen tüm bilgiler doğrultusunda geçmiş de olduğu gibi bugün de Türk dünyasında var olan inanç çeşitliliğinin devam etmekte olduğu söylenebilir. Günümüz için önemli olan Hıristiyan, Müslüman, Yahudi veya Budist Türk toplumlarının kendi geçmişlerinin ve aralarındaki ortak geçmiş, dil, tarih ve kültür bağlarının bilincinde olmaları ve bu bağları günümüz siyasi, ekonomik ve kültürel şartlarına göre geliştirmeye çalışmalarıdır. Bu konuda özellikle tüm Türk topluluklarındaki bilim adamlarına yapılacak bilimsel çalışmalar bağlamında ciddi sorumluluklar düşüğünü de ayrıca belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- “Chuvash”, <http://www.nupi.no/cgi-win/Russlands>, Eylül 2002.
- “ethnic identity is a two-edged sword”, <http://www.nupino/cgi-win/Russland/krono>, Eylül 2002.
- “President Putin on tour to Russia’s Far East and Siberia”, www.nupi.no/cgi-win/Russland/krono_exe, Ağustos 2002.
- “Rising Tension between Tatarstan and Moscow”, <http://www.nupi.no/cgi-win/Russland/krono>, Eylül 2002.
- “Yakuts”, <http://www.nupi.no/cgi-win/russland>, Eylül 2002.
- Ayten Kılıç, “Türkiye ve Gagauzlar”, *Avrasya Etüdleri*, sa.13, İlkbahar 1998.
- Bainbridge, Margaret, *Dünya’da Türkler*, İstanbul, 1995.
- Bekir Demir, “ Özerk Cumhuriyetlerdeki Siyasi, Ekonomik ve Etnik Yapının Rusya Federasyonu’nun İç Milli Güvenliğine Etkileri”, <http://www.academical.org/dergi>, Eylül 2002.
- Bingöl, Yılmaz, “Sovyet Sonrası Orta Asya Karşısında Türkiye’nin Politikası Fırsatlar ve Çözülmesi Gereken Meseleler” *Avrasya Etüdleri*, Yaz-Sonbahar 1988.
- Caferoğlu, Ahmet, *Türk Kavimleri*, İstanbul, 1988.
- Devlet, Nadir, “Rusya Federasyonunda bağımsızlık hareketleri: Tatarlar”, *Unutkan Tarih*, ed. Semih Vaner, İstanbul, 1997.
- , *İdil-Ural Ekspedisyonu, Tatarlar-Başkurtlar-Çuvaşlar*, Ankara, 199.
- Dönmez, Yusuf, “Çuvaşistan”, *Türk Kültürü*, sa.24, Ekim 1964, yıl: 2.
- , “Yakutistan”, *Türk Kültürü*, sa.21, Temmuz 1964, yıl: 2.

- Gökgöz, S. Saime, *İdil-Ural'da İslam Karşıtı Misyon Hareketi: Yevfimiy Aleksandroviç Malov*, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2003.
- Güngör, Harun, *Türk Din Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, 1999.
- Kan, Sergei, "Russian Orthodox Missionaries at Home and Abroad: The Case of Siberia and Alaskan İndigenios Peoples" *Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. Robert P. Garaci - Michael Khodarkovsky, New York, 2001.
- Kefeli, Agnes, "The Role of Tatar and Kriashen Women in the Transmission of İslamic Knowledge, 1800-1870", *Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. Robert P. Garaci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001.
- Khodarkovsky, Michael, "The Conversion of non-Christians in the Early Modern Russia", in *Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. Robert P. Garaci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001.
- Moldova Ülke Raporu*, 2002 TİKA, Ankara.
- Of Religion and Empire, Missions, Conversion and Tolerance in Tsarist Russia*, ed. Robert --P. Garaci and Michael Khodarkovsky, New York, 2001.
- Pustogaçev, Y. A., "Altaylar ve Altaylılar", *Sibirya Araştırmaları*, İstanbul, 1997.
- Radloff, W., *Sibirya'dan*, I, çev. Ahmet Temir, İstanbul, 1956.
- Rorlich, Azade Ayşe, *Volga Tatarları*, İstanbul, 2000.
- Şahin, Leysen, "Sibirya Türk Toplulukları Tarihi", *Genel Türk Tarihi*, c.10, Yeni Türkiye, Ankara, 2002.
- Ülküsal, Müstecib, *Dobruca ve Türkler*, Ankara, 1966.
- www.Geocities.com/Athens/9724/Tatar, Eylül 2002.
- www.nupi.no/cgi-win/Rusland/etnisk_b.exe?Chuvashian, Eylül 2002.